

”Historia on inhimillinen tiede”

J. E. Salomaan näkemys historiallisesta tiedosta teoksessa *Historia ja nykyaika*

Oulun yliopisto
Historiatieteet
Tieteiden ja aatteiden historia – kandidaatintutkielma
18.9.2019
Mikko Kurttila

Sisällys

Johdanto	2
1. Taustaa – teos ja ajattelu	4
1.1. <i>Historia ja nykyaika</i> filosofisena esityksenä.....	4
1.2. Salomaan historianfilosofian taustaa.....	5
2. Historia ihmistieteenä.....	7
2.1. Yleistävä ja yksilöllistävä tieto	7
2.2. Historian lait.....	8
2.3. Ihmistieteet ja objektiivinen henki	9
2.4. ”Maailmanvaltakunta”	12
2.5. Tulkinta ja subjektiivisuus	13
3. Historian tieteellisyys.....	16
3.1. Historia ja nykyisyys.....	16
3.2. Historiallinen tieto ja Collingwood.....	18
3.3. Tieteellinen ajattelu.....	22
3.4. Historia kirjallisuutena	24
Loppulause	26
Lähteet ja tutkimuskirjallisuus	28

Johdanto

Jalmari Edvard Salomaa (1891–1960) oli suomalainen filosofi ja historioitsija, jonka viimeiseksi teokseksi jäi hänen kuolinvuonnaan valmistunut *Historia ja nykyaika: Historianfilosofian ääriviivoja*. *Historia ja nykyaika* ei ehtinyt painoon ennen Salomaan kuolemaa ja se julkaistiin postuumisti vasta vuonna 2000, mihin asti se oli säilynyt käsikirjoituksena Helsingin yliopiston kirjastossa. Teos pohjautuu Salomaan 1950 julkaisemaan saksankieliseen *Philosophie der Geschichte* -teokseen, ja se on sisällöllisesti suurelta osin sama tutkimus, joskin laajennettuna ja uudella johdannolla varustettuna.¹ *Philosophie der Geschichte* ei saanut omana aikanaan erityisen paljon huomiota, kuten ei tietysti painamaton *Historia ja nykyaikakaan*, eikä Salomaan historianfilosofiaa ole juuri tutkittu vielä nykypäiväänkään mennessä.²

Salomaa oli oman aikansa aatteellisessa ilmapiirissä monella tapaa omalaatuinen ajattelija. 1900-luvun puoliväliin tultaessa – samoihin aikoihin, kun Salomaa kehitteli historianfilosofista ajatteluaan – historianfilosofia oli jäämässä yleisesti Suomessa marginaaliseen asemaan. Tämä johtui osittain analyyttisen filosofian suosion noususta, minkä seurauksena filosofien huomio Suomessa kiinnittyi enemmän matematiikan ja logiikan ongelmiin kuin ihmistieteisiin ja historiaan. Salomaan historianfilosofia perustui pitkälti 1800-luvun saksalaiseen idealismiin, jota analyyttisessä filosofiassa pääasiassa vieroksuttiin niin sanottuna mannermaisena filosofiana.³ Salomaata voikin pitää saksalaiseen idealismiin ja erityisesti hegeliläisyyteen perustuvan historianfilosofian viimeisenä suomalaisena edustajana, joita olivat myös hänen edeltäjänsä J. V. Snellman (1806–1881) ja Arvi Grotenfelt (1863–1941).⁴

Salomaan historianfilosofiasta on tehty aiemmin ainakin yksi opinnäytetyö: Ilkka Männikön Tampereen yliopistossa 2010 valmistunut filosofian pro gradu -tutkielma.⁵ Männikön tutkielma esittelee Salomaan historianfilosofista ajattelua pääpiirteissään hänen laajempaan tuotantoonsa perustuen, sekä sisältää hyödylliseksi kokemaani tietoa hänen vaikutteistaan. Esittelyä ja taustoittamista on siis jo tehty, joten Salomaata onkin mielestäni syytä seuraavaksi lähestyä tulkitsevammasta näkökulmasta, pyrkien

¹ Salomaa 2000, 5-6.

² Väyrynen 2015a, 308.

³ Väyrynen 2015a, 308-310.

⁴ Ibid.; Rantala 2015, 228-231.

⁵ Männikkö, 2010.

ymmärtämään tarkemmin hänen historianfilosofisiin ongelmiin esittämiään vastauksia. Näistä ongelmista yksi keskeisimpiä on perinteisesti ollut historiallisen tiedon filosofinen luonne, jota myös Salomaa käsittelee *Historia ja nykyajassa* yksityiskohtaisesti, joten valitsin sen oman tutkimukseni fokukseksi.

Ensimmäisessä pääluvussa tarkastelen lyhyesti *Historia ja nykyajan* muotoa filosofisena esityksenä, sekä Salomaan sijoittumista historianfilosofina 1900-luvun alun aatteelliseen kontekstiin. Toisessa pääluvussa tutkin Salomaan esittämää kuvaa historiallisen tiedon tarkoituksesta, sekä hänen ajatteluunsa tältä osin liittyviä olennaisia vaikutteita, jotka tulevat pitkälti ihmistieteiden erityisluonnetta puolustaneesta 1800-luvun saksalaisesta filosofiasta, ja erityisesti hegeliläisyydestä. Kolmannessa pääluvussa käsittelem Salomaan näkemyksiä historiallisesta tiedosta ja sen tuottamisesta käytännön tasolla, sekä sitä, miksi hän kokee historian ja historiallisen tiedon olevan pohjimmiltaan tieteellistä. Tarkoitukseni on selvittää, mistä historiallisessa tiedossa on Salomaan mukaan kyse *Historia ja nykyajan* perusteella, sisällyttäen tähän kokonaiskuvaan olennaisimmiksi näkemäni Salomaan historianfilosofisen ajattelun piirteet. Lähestymistapani on aatehistoriallinen ja tulkitseva, mutta myös historianfilosofinen ja kriittinen, jotta Salomaan argumentointiin sisältyvät mahdolliset ongelmat ja ansiot nousevat paremmin esiin.

Tutkimuskirjallisuutena olen käyttänyt pitkälti historianfilosofian ja historiankirjoituksen historian oppikirjoja ja yleisesityksiä, mutta myös muutamaa aihetta sivuavaa oppikirjaa⁶, sekä edellä mainittua Ilkka Männikön pro gradu -tutkielmaa⁷ joihinkin Salomaan vaikutteisiin liittyen. Aiheeseen liittyviä käsitteitä pyrin avaamaan ja määrittelemään tarpeelliseksi kokemassani määrin käsitteilylukujen sisällä.

⁶ Chalmers 2008; Raatikainen 2004.

⁷ Männikkö 2010.

1. Taustaa – teos ja ajattelu

1.1. *Historia ja nykyaika* filosofisena esityksenä

Historia ja nykyaika on käsittelemiensä historianfilosofisten teemojen osalta erittäin laaja-alainen teos. Kirjan johdannossa Salomaa jakaa koko historianfilosofian alan kolmeen osaan, perustuen kolmeen kysymykseen, joihin historianfilosofia pyrkii hänen mukaansa pohjimmiltaan vastaamaan: (1) mitä ”historia” käsitteenä tarkoittaa, (2) minkälaista on historiallinen tieto, sekä (3) mikä on historiallisen tapahtumisen metafyyminen luonne.⁸ Tämän jälkeen hän käsittelee näitä kysymyksiä tarkemmin ja esittää niihin omia vastauksiaan, mistä kirjan kolme päälukua koostuvat.

Historia ja nykyaika ei ole siis mitään yksittäistä historianfilosofista ongelmaa yksityiskohtaisesti pohtiva teos, vaan se käsittelee niitä kaikkia, ainakin Salomaan oman käsityksen mukaan. Tähän tarkoitukseen nähden kirja on alle 300-sivuisena kuitenkin melko lyhyt, joten yksittäisten teemojen saama huomio on verrattain suppeaa. Salomaa ei selkeästi myöskään pyrkinyt mahdollisimman tiiviiseen argumentointiin, kirjoittaen pääosin vapaamuotoiseen ja pohdiskelemaan tyyliin, usein toistaen aiemmin esittämiään argumentteja hieman eri muodoissa.⁹

Historiaa ja nykyaikaa ei tule kuitenkaan mielestäni nähdä pelkkänä suppeana ja pintapuolisena historianfilosofian yleisesityksenä, vaan olennaisesti myös Salomaan esittämänä kriittisenä kannanottona hänen näkemiään historian filosofista luonnetta koskevia väärinkäsityksiä kohtaan. Salomaalla on paljon sanottavaa erityisesti empirismiin ja positivismiin pohjautuvan naturalistisen tieteenfilosofian taipumuksesta pitää historiaa epätieteellisenä, taiteeseen tai kirjallisuuteen verrattavissa olevana aktiviteettina. Lisäksi hän kommentoi kriittisesti muun muassa historiaan sovellettua hermeneutiikkaa ja metafysiikkaa. Kriittisen lähestymistavan takia *Historia ja nykyaikaa* on mielestäni erityisen tärkeää lähestyä aatehistoriallisesta näkökulmasta, tulkiten Salomaan esittämiä näkemyksiä osana laajempaa historianfilosofista keskustelua.

Tulkintaa vaikeuttaa myös teoksen sisällöllinen hajanaisuus. Teemoittain jaotelluista luvuista huolimatta Salomaa käsittelee keskeisiksi kokemiaan kysymyksiä hieman eri

⁸ Salomaa 2000, 22-27.

⁹ Toistoa on runsaasti esimerkiksi 1. pääluvun 4. alaluvussa ”Ihminen historiallisena olentona”. Salomaa 2000, 63-93.

näkökulmista läpi koko kirjan, joten esimerkiksi hänen esittämiensä historiallista tietoa koskevien näkemysten erittelemiseen ei riitä aiheelle omistetun kirjan toisen pääluvun tarkastelu. Historiallinen tieto on toisaalta myös filosofisena käsitteenä niin laaja, että siihen liittyvä materiaali tarkoittaa käytännössä Salomaan historianfilosofista ajattelua kokonaisuudessaan.

1.2. Salomaan historianfilosofian taustaa

”Historiallinen skeptisismi”, eli epäily historiallisen tiedon tieteellisyyttä kohtaan, on Salomaan mukaan ollut yleinen ennakkoluulo eurooppalaisessa ajattelussa viimeisten vuosisatojen ajan. Salomaa syyttää tästä tilanteesta muun muassa Aristotelesta, jonka mukaan historia käsittelee vain yksilöllisiä tapahtumia, eikä siten tuota tieteellistä, yleispätevää tietoa. Samaten Descartes piti historiallista tietoa aivan liian epävarmana, jotta se voisi olla tieteellistä.¹⁰ Tämänkaltaiset epäilyt saivat jopa Salomaan itsensä vaihtamaan opiskeluaikoinaan pääaineensa historiasta filosofiaan.¹¹ Filosofina näitä kysymyksiä pohdittuaan Salomaa kuitenkin hylkäsi aiemman skeptisisminsä historian tieteellisyyttä kohtaan, ja esittää *Historiassa ja nykyajassa* vastineensa Aristoteleen ja Descartesin väitteille. Kummankaan esittämää premissiä hän ei suoranaisesti kiellä, mutta johtopäätöksen kyllä; yksilöllistävyydestä ja epävarmuudesta huolimatta historiallinen tieto voi silti olla tieteellistä.

Historian näennäinen epätieteellisyys johtuu Salomaan mukaan pääasiassa siitä, että sitä on arvosteltu erheellisesti luonnontieteen näkökulmasta. *Historiassa ja nykyajassa* Salomaa arvostelee useaan otteeseen oman aikansa tieteenfilosofista ajattelua hallinnutta *positivismia*, jonka mukaan kaiken tieteen tulisi perustua eksaktisten luonnontieteiden, kuten fysiikan menetelmiin.¹² Positivismilla on filosofisena käsitteenä laajempiakin konnotaatioita, mutta Salomaan tarkoittama, *metodologiseksi monismiksi* kutsuttu näkemys oli yleinen 1900-luvun alun tieteenfilosofiassa, ja sen tärkeimpiä kannattajia oli niin sanottua *loogista positivismia* edustanut vaikutusvaltainen Wienin piiri.¹³ Salomaa piti metodologista monismia vähintäänkin kyseenalaisena, ja uskoi vahvasti ihmistieteiden omaan metodologiaan, joka ei palaudu luonnontieteisiin. Positivismi sai

¹⁰ Salomaa 2000, 9-10. Salomaa on Aristoteleen ja Descartesin mielipiteitä luonnehtiessaan mielestäni oikeudenmukainen. Väyrynen 2015b, 87-92; Pataut 2008, 230.

¹¹ Salmela 1998, 203.

¹² Salomaa 2000, 21, 30-31, 280-281.

¹³ Raatikainen 2004, 15-27.

vankan jalansijan kuitenkin myös Suomessa Eino Kailan tultua valituksi Helsingin yliopiston teoreettisen filosofian professoriksi 1930, päihittäen hakuprosessissa Salomaan. Yksi peruste Kailan valinnalle oli se, että hänen positivistinen filosofiansa oli innovatiivisempaa kuin ihmistieteiden erityisluonnetta puolustaneen Salomaan.¹⁴ Pitkällä aikavälillä Salomaa osoittautui kuitenkin olleen oikeammilla jäljillä; positivismin perusolettamukseen 1950-luvulla kohdistettu ankara kritiikki osoitti käytännössä ne kaikki kestäättömiksi, ja sen kunnianhimoiset tieteenfilosofiset tavoitteet on sittemmin pitkälti hylätty.¹⁵

Salomaalla oli kuitenkin omat perusteensa hylätä metodologinen monismi ja luonnontieteet tieteellisyyden esikuvana. Hänen tärkeimmät vaikutteensa löytyivät 1800-luvun saksalaisesta filosofiasta, jossa historiaan liittyviä filosofisia kysymyksiä käsiteltiin muihin Euroopan maihin verrattuna ahkerimmin. Saksalaisten filosofien kiinnostus historiaan johtui osittain aatteellisesta vastareaktiosta Ranskan vallankumoukseen, jonka aikaansaamat sodat olivat olleet tuhoisia saksalaisille valtioille, joten sen taustatekijöinä pidettyjä yhteiskunnallista uudistusta ajavia ideoita kohtaan suhtauduttiin Saksassa epäluuloisesti. Valistuksen ihannoiman, yleisiä lakeja tavoittelevan ajattelutavan katsottiin epäonnistuneen ihmisen luomien valtioiden ja yhteiskuntien riittävässä ymmärtämisessä, mistä vallankumouksen ylilyönnit olivat seurauksena. Valistuksen vastareaktiona toiminut historismin ajattelumalli korosti, ettei valtioiden ja kulttuurien erityispiirteitä tule yleistämisen kautta pyrkiä hävittämään, vaan ne tulee ottaa vakavasti, jotta tiedostettaisiin, mitkä poliittiset mallit ja ratkaisut ovat sovelluskelpoisia missäkin valtiossa tai yhteisössä. Historia on tämän lähestymistavan kannalta keskeisessä asemassa, sillä tieto valtioiden ja kulttuurien erityisluonteesta tarkoittaa historismin mukaan tietoa niiden historiallisesta kehityksestä. Saksalaisen historismin tärkeimpiä teoreetikkoja olivat muun muassa Wilhelm von Humboldt (1767–1835), G. W. F. Hegel (1770–1831) ja Leopold von Ranke (1795–1886).¹⁶

¹⁴ Salmela 1998, 131-133.

¹⁵ Raatikainen 2004, 30-42.

¹⁶ Iggers 1968, 29-43; Day 2008, 6-9, 153-155.

2. Historia ihmistieteenä

2.1. Yleistävä ja yksilöllistävä tieto

Salomaan näkemys historian roolista tiedonalana on pitkälti sama kuin saksalaisen historismin; tieto ihmisestä ei voi koostua pelkästään yleistyksistä, vaan sen täytyy ottaa myös huomioon, miten ihmisen ajattelu ja inhimilliset yhteiskunnat ovat ajan mittaan tosiasiaissa kehittyneet. Sosiologialla, joka tavoittelee ihmisten yhteisöjä koskevaa yleistävää tietoa, on Salomaan mukaan oma tärkeä roolinsa, mutta sosiologia ei voi korvata historiaa.¹⁷ Hän esittää, että vaikka esimerkiksi feodaalijärjestelmän voi sosiologian tyyliin todeta olevan tiettyjen sosiaalisten ehtojen seurausta, historioitsijan täytyy samalla ”selvitellä niitä erilaisia muotoja, jotka se on saanut Japanissa, Intiassa, bysantiinisessa keisarikunnassa ja Euroopan eri maissa.”¹⁸ Yleistävästä ja yksilöllistävästä tiedosta Salomaa toteaa:

*Toisissa tapauksissa historioitsija haluaa selittää yhdenkertaisia tapahtumia, toisissa taas keksiä yleisiä suhteita. Yksilöllisten ilmiöiden selittäminen ja yleistysten löytäminen ovat yhtä arvokkaita, rinnakkaisia menetelmiä; yleiset säännöt ovat historiallisen tutkimuksen korvaamattomia välineitä.*¹⁹

Historiallisessa tiedossa voidaan siis esittää menneisyyttä koskevia yleistyksiä, mutta ne vaativat vastapainokseen yksilöllisten tapahtumien ja kehityskulkujen käsittelyä. Toisin kuin saksalaiset uuskantilaiset filosofit, kuten Heinrich Rickert (1863–1936), Salomaa ei tee eroa luonnontieteiden ja historian välillä yleistävyyteen ja yksilöllistävyyteen perustuen. Hänen mukaansa historia ei pyri tuottamaan pelkästään yksilöllistävää tietoa, vaan ”siinä tapaa *yleistyksiä* yhtä hyvin kuin luonnontieteessä”.²⁰ Salomaa kyseenalaistaa jopa koko kahtiajaon mielekkyyden, ja kieltää puhtaasti yksilöllistävän tiedon mahdollisuuden: ”On kerrassaan mahdotonta tieteellisesti, käsitteiden avulla tyhjentävästi selittää vähäisintäkään ilmiötä sen *yksilöllisiltä* puolilta. Yksilö yksilönä on *havainnon*, ei tiedon kohde.”²¹ Yksilöllisyydessä on historiassa hänen mukaansa kyse ainoastaan siitä, miten historioitsija kokee tutkimuskohteenaan olevan historiallisen ilmiön olevan olennaisesti erilainen muihin ilmiöihin verrattuna. Yleistäessään

¹⁷ Salomaa 2000, 100-104.

¹⁸ Salomaa 2000, 105.

¹⁹ Salomaa 2000, 107.

²⁰ Salomaa 2000, 135.

²¹ Salomaa 2000, 136.

historioitsija vastaavasti korostaa tutkimansa ilmiön samanlaisuutta muihin ilmiöihin verrattuna, tai näkee niiden kuuluvan osiksi jotain laajempaa kokonaisuutta.²² Yksilöllistävyyden ja yleistävyyden roolista historiassa Salomaan voi sanoa olleen suunnilleen samaa mieltä kuin hänen opettajansa Grotenfelt²³, jonka nimeä Salomaa ei kuitenkaan *Historiassa ja nykyajassa* mainitse, mikä oletettavasti johtui heidän kylmenneistä henkilökohtaisista väleistään.²⁴

Historia ei Salomaan mukaan eroa luonnontieteistä sen perusteella, että siinä käsiteltäisiin yksilöllistävää tietoa ja luonnontieteissä yleistä, vaan kumpikin tiedonala sisältää niitä molempia. Tämä on Salomaan mukaan järkevämpi oletamus, koska se kuvailee paremmin historiaa ja luonnontiedettä sellaisina kuin ne käytännön tasolla ilmenevät; uskankantaisten esittämä jako jakaisi ne hänen mukaansa sisäisesti kahtia, jolloin historiaan ja luonnontieteeseen kumpaankin sisältyisi historiallinen puoli ja luonnontieteellinen puoli.²⁵ Vaikka Salomaa korostaakin yleistävällä tiedolla olevan tärkeä paikkansa historiassa, sitä ei voi kuitenkaan hänen mukaansa soveltaa historiassa täysin samalla tavalla kuin luonnontieteissä. Tässä suhteessa liian pitkälle menevät hänen mielestään niin sanotut ”maantieteelliset historiakäsitykset”, joissa historian kulkua ja yhteiskuntien kehitystä selitetään maantieteellisen ympäristön olosuhteiden kautta.

2.2. Historian lait

Maantieteellisten selitysten käyttämisestä historiassa Salomaa kritisoi erityisesti englantilaista historioitsijaa Henry Thomas Bucklea (1821–1862). Buckle halusi tehdä historiasta tieteellisempää omaksumalla siihen luonnontieteille tyypillisiä, lainalaisuuksiin perustuvia selitysmalleja. Tähän lähestymistapaan hän sai inspiraatiota Auguste Comten (1798–1857) kehittämästä positivistisesta sosiologiasta, jossa pyrittiin keksimään yhteiskuntaa koskevia yleisiä lakeja. Buckle sai omana aikanaan runsaasti kritiikkiä, ja monet katsoivat hänen yrittävän poistaa historiasta sen ”inhimillisen” puolen redusoimalla historialliset selitykset luonnontieteellisiksi.²⁶ Salomaan kritiikki on samaa sävyä; hänen mukaansa Bucklen ajattelumalli ”hävittää historiatieteen omalaatuisuuden” ja tekee historian kehityksestä alistaisen ”luonnon fatalismille”.²⁷ Maantieteelliset

²² Salomaa 2000, 141-142.

²³ Väyrynen 2015a, 311-313.

²⁴ Salmela 1998, 221-222.

²⁵ Salomaa 2000, 134-135.

²⁶ Lyytinen 1983, 119-120.

²⁷ Salomaa 2000, 206-207.

olosuhteet eivät voi Salomaan mukaan toimia luonnonlakien tapaisina selityksinä historiassa, sillä ne toimivat ainoastaan ”historiallisen tapahtumisen *passiivisena ehtona*”, eivätkä ne siten määrittele, kuinka ihminen niiden asettamiin haasteisiin reagoi.²⁸

Salomaan näkemys Bucklen ajattelusta on kuitenkin hieman yksioikoinen. Buckle korosti, että vaikka historioitsijan on hyvä käyttää ympäristöön liittyviä lainalaisuuksia apuna selittäessään historian tapahtumia, historiassa on ennen kaikkea kyse inhimillisen ajattelun ja sielunelämän ilmiöiden selvittelystä.²⁹ Lisäksi historian tutkimat ilmiöt ovat yleensä huomattavasti kompleksisempia kuin luonnontieteiden tutkimuskohteet, joten niitä koskevien lakien keksiminen on paljon vaikeampaa.³⁰ Näiden huomioiden osalta Salomaan voi sanoa olleen Bucklen kanssa samaa mieltä. Laeilla ja säännönmukaisuuksilla ei voi yksin tyhjentävästi selittää historian kulkua, mutta niiden käyttäminen historiassa voi silti olla hyödyllistä. Menneisyyden tapahtumiin pätevät Salomaan mukaan ainakin ne lait, joiden katsomme pätevän nykyisyyteenkin, kuten logiikan lait.³¹ Historiallisen kehityksen voi kuitenkin sanoa hänen mukaansa noudattavan myös omanlaisiaan lakeja, jotka eivät tarkoita poikkeuksettomia syy–seuraus-suhteita, vaan enemmänkin keskimääräisiä säännönmukaisuuksia.³² Historian lakien epämääräisyys johtuu Bucklenkin korostamasta historian ilmiöiden kompleksisuudesta, mutta myös siitä, että ne ovat laadullisesti erilaisia kuin luonnontieteiden esittämät lait. Vaikka ihminen onkin osa luontoa, hänen toimintaansa ei Salomaan mukaan voi selittää luonnontieteellisten lakien avulla, vaan se vaatii lisäksi ymmärrystä hänen omalle toiminnalleen antamastaan merkityksestä.³³ Historiallisissa selityksissä tulee toisin sanoen käyttää ihmistieteiden näkökulmaa.

2.3. Ihmistieteet ja objektiivinen henki

Salomaan ihmistieteellisen ajattelun tärkeimpiä vaikuttajia oli Wilhelm Dilthey (1833–1911), joka elämäntyönään yritti löytää ihmistieteille vankan tietoteoreettisen perustan. Diltheyn lähtökohta oli kantilainen idealismi, jonka mukaan havaittava maailma oliolinen (*fenomenaalinen* maailma) ei ole tietoisuuden ulkopuolinen maailma sellaisena kuin se oikeasti on (*noumenaalinen* maailma). Maailman olioiden suhteita tutkiva

²⁸ Salomaa 2000, 205-208.

²⁹ Luukanen 1983, 402-403.

³⁰ Heikkinen 2013, 204.

³¹ Salomaa 2000, 223-224.

³² Salomaa 2000, 231-232.

³³ Salomaa 2000, 215-216.

luonnontiede ei voi siis saavuttaa tietoa maailmasta itsestään. Ihmistieteet, tai *Geisteswissenschaften* (”henkítieteet”), kuten Dilthey niitä kutsui, eivät kuitenkaan hänen mukaansa tavoittele noumenaalista maailmaa, vaan ne tutkivat tietoisuutta itseään, joten niissä tieto on mahdollista.³⁴ Samanlaisia ajatuksia kehitti myös italialainen filosofi Giambattista Vico (1668–1744), tosin jo ennen Kantia. Vico teoretisoi niin sanotun *verum factum* -periaatteen (”tekijän tieto”), jonka mukaan ihminen voi saada tietoa vain siitä, minkä hän on itse luonut. Koska luonto on Jumalan luoma, tieto siitä kuuluu ainoastaan Jumalalle. Historia sen sijaan koostuu ihmisen teoista ja on siten kokonaisuudessaan ihmisen luoma, joten historiallinen tieto on ihmiselle olennaisesti luonnontieteellistä tietoa varmempaa.³⁵

Verum factum -periaate jakaa täten tieteen kahteen osaan: historialliseen ja luonnontieteelliseen, joista historialliseen kuuluvat myös kaikki ihmistieteet. Dilthey arvosti Vicon ajattelua, ja hänen esittämänsä ”henkítieteiden” ja luonnontieteiden ero perustui samoin historiallisen tiedon erityisluonteeseen. ”Henkítieteen” käsitteen Dilthey kehitti Hegelin hengen fenomenologiasta, jossa hän näki kehityskelpoisen ajattelumallin ihmistieteiden metodologian perustaa varten. Diltheyn henkítieteiden tutkimuskohde on niin sanottu ”objektiivinen henki”, joka hänelle tarkoittaa historiassa toteutuvaa, ihmisten keskenään jakamien yliyksilöllisten toimintojen kokonaisuutta. Näin määriteltynä objektiivinen henki ei toimi enää alkuperäisessä roolissaan osana Hegelin idealistista metafysiikkaa, jota Dilthey ei kokenut tarpeelliseksi omia metodologisia tarkoituksiaan varten.³⁶

Salomaa käyttää myös objektiivista henkeä oman metodologisen ajattelunsa perustana, nojaten tässä suhteessa vahvasti Diltheyn tekemään pohjatyöhön. Diltheyn tavoin Salomaa ei näe objektiivisen hengen perustamista mihinkään historian itsensä ulkopuoliseen metafyyssiseen todellisuuteen tarpeelliseksi, vaan esittää sen olevan täysin ihmisen toiminnan ja ajattelun tuote, ja siten olemassaolonsa puolesta ihmisestä riippuvainen.³⁷ Vastavuoroisesti ihminen on Salomaan mukaan ihmisyytensä puolesta riippuvainen objektiivisesta hengestä. Ilman yhteyttä kieleen ja kulttuuriin ihmiselle jää vain hänen biologinen olemuksensa: ”Perityt kyvyt, luonto kokonaisuudessaan, ei vielä

³⁴ Iggers 1968, 134-138.

³⁵ Väyrynen 2015b, 92-100.

³⁶ Männikkö 2010, 41-42.

³⁷ Salomaa 2000, 70, 77-78.

tee ihmistä, vaan ainoastaan eläimen, villi-ihmisen.”³⁸ Yksilöllistä on perimän lisäksi myös ihmisen mieli, tai ”sielu”, jolla on subjektiivinen vapaus, mutta jonka kaikki toiminta perustuu sen objektiivisesta hengestä saamiensa keinojen, kuten kielen, käyttöön. Tai kuten Salomaa asian ilmaisee: ”Vasta *henki tekee sielun voimakkaaksi*.”³⁹ Yksilöjen ja objektiivisen hengen vuorovaikutusta Salomaa kuvaa runolliseen sävyyn seuraavasti:

*Objektiivinen henki edellyttää yksilöjä, eli subjektiivisia henkiä. Se pysyy toimeettomana, mykkänä, elottomana, ellei yksilöihmisissä pääse syttymään hengen liekki, joka tekee aloitteita, toimii, luo uutta, valaisee sen tietä. [...] Yksilö itse on ikään kuin ohikulkija, joka pikaisesti vaeltaa aikansa ja kansansa henkisen maailman läpi. Hän nauttii siitä muutaman nopeasti ohikiitävän vuosikymmenen ajan, elävöittää sekä toiminnallaan ja ajatuksillaan rikastuttaa sitä. [...] Tämä katoavan yksilöllisyyden ja yliyksilöllisyyden eli objektiivisen hengen välinen suhde on hengenelämän rakenteen varsinainen salaisuus.*⁴⁰

Salomaan ajattelussa objektiivinen henki ei vaikuttaisi olevan mikään spekulatiivinen olio sinänsä, vaan enemmänkin hyödyllinen abstrakti käsite, samoin kuin ”perinne” tai ”kulttuuri”, jotka se toisaalta sisällyttää laajempaan yläkäsitteeseen itseensä. Ihminen ei Salomaan mukaan tule ihmiseksi ilman yhteyttä objektiiviseen henkeen, joten tieto ihmisestä on samoin olennaisesti tietoa historiasta, eli objektiivisen hengen tapahtumisesta. Tähän perustuen Salomaa toteaa: ”Ei ole mitään mahdollisuutta käsittää *ihmisen olemusta* ajattomana ja yleisenä olemuksena, koska ihmisen olemus on historiallisesti muuttuvaa.”⁴¹ Ja toisaalla: ”Inhimilliselle olemassaololle on erikoislaatuista, että sillä on *historiallinen ulottuvuus*.”⁴²

Objektiivinen henki on tärkeä käsite Salomaan historianfilosofiassa, koska hänelle se määrittelee sen, mistä historiassa on pohjimmiltaan kysymys. Historian on yleisesti katsottu tarkoittavan menneisyyttä itseään, sekä historioitsijoiden tekemiä menneisyyttä koskevia tutkimuksia ja tulkintoja.⁴³ Salomaan näkemys poikkeaa tästä mallista siten, että hän samaistaa historian objektiivisen hengen tapahtumiseen, eikä siten pidä kaikkea

³⁸ Salomaa 2000, 71.

³⁹ Salomaa 2000, 67.

⁴⁰ Salomaa 2000, 79.

⁴¹ Salomaa 2000, 63.

⁴² Salomaa 2000, 53.

⁴³ Tucker 2008, 25-26.

menneisyyttä historiana; menneisyyden osalta historiasta puhuessamme tarkoitamme hänen mukaansa vain niitä tapahtumia ja ilmiöitä, jotka ovat olleet osana objektiivisen hengen, eli ”ihmisen historiallisen ulottuvuuden” kehitystä. Esimerkkinä Salomaa esittää, että ”hevosen historia” ei tarkoita hevosen evoluutiota biologisena organismina, vaan hevosta osana ihmisen historiaa, eli sitä, ”miten ihminen on kesyttänyt hevosen, käyttänyt sitä vuosituhansien aikana erilaisissa tehtävissä hyväkseen, jalostanut sitä jne.”⁴⁴

Historiassa ei ole Salomaan mukaan siis kyse menneisyydestä yleisesti, vaan hänen hegeliläisittäin ymmärtämästään, yksilöiden ja yliyksilöllisten ”hengen alueen” ilmiöiden välisen vuorovaikutuksen myötä tapahtuvasta kehityksestä. Luonnossa tapahtuneen, ihmisestä riippumattoman muutoksen kutsumista historiaksi Salomaa pitää virheenä, koska muutoksena se on laadullisesti erilaista.⁴⁵ Lisäksi objektiivisen hengen kehitykseen verrattuna ihmisestä riippumaton luonto on Salomaan mukaan jopa niin staattinen, että sitä voi käytännössä pitää muuttomattomana. Tutkimuskohteen muuttumattomuus tarkoittaa, että sitä koskeva tieto voi olla yleistävää ja niin sanotusti ”ajatonta”, mikä onkin tyypillistä luonnontieteille.⁴⁶ ”Ihmisen luoman maailman” jatkuva muuttuvuus tekee yleistävyydestä historiallisessa tiedossa vastaavasti hyvin epävarmaa, minkä takia historialle on tyypillistä yksilöllistä, yhdenkertaisia kehityskulkuja kuvaileva lähestymistapa.⁴⁷

Koska historiallisen tiedon lopullinen kohde on objektiivinen henki, joka on ihmiskunnan koko ajallisen olemassaolon kattava yhdenkertainen prosessi, historioitsija itse on myös aina osa sitä. Tämän takia Salomaan mukaan historiallisessa tiedossa ”tiedon subjekti ja objekti eli tiedoitseva yksilö ja tiedon kohde lankeavat yhteen”, mikä tarkoittaa sen olevan pohjimmiltaan ihmisen ”itsetajuntaa”⁴⁸

2.4. ”Maailmanvaltakunta”

Salomaan mukaan objektiivinen henki ei suoraan determinoi yksilöllisen ihmisen ajattelua, joten ihminen ei ole minkään ylihistoriallisen periaatteen tai metafysisen todellisuuden väline, kuten marxistisessa tai hegeliläisessä historiakäsityksessä. Tämä ei kuitenkaan estä häntä *Historian ja nykyajan* kolmannessa pääluvussa esittämästä joitain

⁴⁴ Salomaa 2000, 30.

⁴⁵ Salomaa 2000, 29-30.

⁴⁶ Salomaa 2000, 277-278.

⁴⁷ Salomaa 2000, 280-281.

⁴⁸ Salomaa 2000, 112.

historian tapahtumista yleisesti luonnehtivia näkemyksiä. Ne ovat kuitenkin hyvin ylimalkaisia verrattuna esimerkiksi Oswald Spenglerin (1880–1936) kuuluisaan kulttuurikausiteoriaan, joka Salomaan mielestä on ”ilmeistä väkivallan tekemistä historiallisille tosiseikoille.”⁴⁹ Rohkeimmillaan Salomaa arvioi historian olevan etenemässä globalisaation myötä kohti jonkinlaista ”maailmanvaltakuntaa”, jonka hän optimistisesti uskoo tekevän lopun valtioiden välisistä sodista ja mahdollistavan yhä suuremman yksilön vapauden.⁵⁰

Salomaan utopistinen ennustus perustuu hänen kosmopoliittiseen maailman-katsomukseensa; kaikkia maailman ihmisiä yhdistää ihmisyyys, ja objektiivisen hengen piiri käsittää lopulta koko ihmiskunnan. Kansalliset ja kulttuurilliset erot ovat todellisia sekä tärkeitä ihmisten identiteeteille, mutta tärkeämpää on ”yleisinhimillinen kulttuuri” ja sen kehittäminen.⁵¹ Maailmanvaltakunnan tekee mahdolliseksi se, että ihmiset kykenevät ymmärtämään toisiaan valtiollisten ja kulttuurillisten rajojen yli. Jyrkän kulttuurirelativismiin kieltäminen tarkoittaa Salomaalle myös sitä, että nykyajan ihminen kykenee ymmärtämään menneisyyden ihmistä, mikä tekee historiallisen tiedon mahdolliseksi.⁵²

2.5. Tulkinta ja subjektiivisuus

”Ymmärtäminen on henkisen yhteistoiminnan ja vaikutuksen väline sekä historiallisen *tiedon lähde*, samalla tavalla kuin vaarinotto [havainto] on luonnontieteellisen tiedon lähde”, Salomaa toteaa.⁵³ Luonnontieteen tutkimuskohteina toimivia luonnon objekteja ei sanan varsinaisessa merkityksessä ymmärretä, koska niillä ei ole ”mieltä”, tai ainakaan sellaista, jonka ihminen voisi Vicon *verum factum* -periaatteen mukaan ymmärtää.⁵⁴ Salomaa täsmentää, ettei hän ymmärtämisellä tarkoita jotain tietoa pidemmälle menevää syvällistä viisautta, vaan pelkästään ihmisen kykyä tajuta toisen ihmisen eleen tai kielellisen ilmaisun merkityssisältö.⁵⁵ Salomaa tunnustaa Diltheyn ja muiden hermeneutikkojen työn merkityksen, mutta kritisoi sitä, kuinka he hänen mielestään tapaavat nostaa ymmärtämisen ihmistieteissä tiedon kanssa samalle tärkeysasteelle, tai

⁴⁹ Salomaa 2000, 238.

⁵⁰ Salomaa 2000, 261-266. Salomaan tulevaisuudenviisio on hyvin pitkälti sama kuin Kantin. Väyrynen 2015c, 148-152.

⁵¹ Salomaa 2000, 263.

⁵² Salomaa 2000, 39.

⁵³ Salomaa 2000, 123.

⁵⁴ Salomaa 2000, 281-282.

⁵⁵ Salomaa 2000, 124-125.

jopa sitä ylemmäs. Merkittävä osa historioitsijan käytännön työtä on Salomaan mukaan historiallisten lähteiden tulkintaa, mutta niiden ymmärtäminen ei ole kuitenkaan historiallisen tutkimuksen varsinainen päämäärä: ”Emme saavuta historiallista tietoa vielä sillä, että ymmärrämme lähteemme, vaan siitä vasta usein vaivalloinen historiallinen ajatustoiminta pääsee alkamaan”.⁵⁶

Tulkinnan prosessista historiantutkimuksessa Salomaa toteaa: ”Historiallisiin lähteisiin sisältyy menneisyyden sukupolvien ajattelun ja toiminnan mieli, joka ymmärretään, ollaan ymmärtämättä tai ymmärretään väärin”⁵⁷, sekä: ”Historian ymmärtäminen on oikeata silloin, kun se menneisyyden jättämistä jäljistä tunkeutuu niiden todelliseen mieleen, niihin itseensä sisältyvään merkitykseen.”⁵⁸ Salomaan mukaan historiallisilla lähteillä on siis objektiivinen merkityssisältö, jonka historioitsijan tulisi pyrkiä ymmärtämään. Samaan aikaan hän ei kuitenkaan pidä niin sanottuun ”oikeaan” tulkintaan pääsemistä käytännössä lainkaan mahdollisena. Jos historioitsija kykenisi tulkitsemaan lähteitään aina oikein, hänellä olisi luotettava mekanismi yleispätevän historiallisen tiedon tuottamiseen. Tämä on kuitenkin mahdottomuus, koska tulkinta ei koskaan ole pelkkää merkityssisällön vastaanottamista, vaan eräänlaista tulkitsijan ja tulkinnan kohteen välistä vuorovaikuttamista, johon tulkitsija tuo aina oman subjektiivisen lisänsä.⁵⁹

Salomaa esittää, että vaikka historiallisella lähteellä olisikin muuttumaton ”mieli”, se saa erilaisia muotoja eri historioitsijoiden tulkinnoissa, samoin kuin nuottilehdet, ”jotka eri muusikkojen tulkitsemina antavat jonkin verran erilaisen tuloksen.”⁶⁰ Salomaan hermeneuttisten näkemysten voisi sanoa tällä tavoin olevan lähempänä Hans-Georg Gadamerin (1900–2002) tulkinnan prosessin dialektisuutta korostavaa ajattelua kuin Diltheyä.⁶¹ Eri historioitsijoiden samoista lähteistä tekemät tulkinnat voivat Salomaan mukaan olla siis toisiinsa nähden hyvinkin erilaisia, mitä hän ei kuitenkaan tunnu pitävän ongelmallisena. Hieman mystisesti hän toteaa:

Subjektiivisuuden sen yksilöllisessä mielessä välttää historioitsija, joka mahdollisimman suurella määrällä kykenee tulkitsemaan historiallisia ilmiöitä

⁵⁶ Salomaa 2000, 130.

⁵⁷ Salomaa 2000, 126.

⁵⁸ Salomaa 2000, 124-125.

⁵⁹ Salomaa 2000, 84-85.

⁶⁰ Salomaa 2000, 84.

⁶¹ Stanford 1998, 198-200. Gadamerin hermeneutiikkaa koskeva pääteos *Totuus ja metodi* julkaistiin 1960, joten hänen ajattelunsa tuskin oli tuttua saman vuonna kuolleelle Salomalle.

*oman aikansa objektiivisen hengen kannalta tarkastamatta niitä vain hänelle ominaisen yksilöllisyyden perspektiivistä. Suurempaa objektiivisuutta historioitsija ei kykene saavuttamaan.*⁶²

Siihen, mitä ”historiallisten ilmiöiden tulkitseminen objektiivisen hengen kannalta” käytännössä tarkoittaa, tai miten historioitsija voi siihen päästä, Salomaalla ei ole esittää tarkempaa vastausta. On mahdollista, että hän viittaa tässä yhteydessä historioitsijoiden ammatillisessa yhteisössä vallitsevien tietoteoreettisten arvojen noudattamiseen. Tämän näkemyksen mukaan historiantutkimukselle ei ole olemassa mitään objektiivisia sääntöjä, mutta esitettyjen tutkimustulosten (ja tulkintojen) hyväksyttävyyden riippuu silti siitä, mitä historioitsijoiden yhteisö pitää yleisesti hyväksyttävänä. Aidon objektiivisuuden mahdottomuuden ei siten tarvitsisi tarkoittaa ajautumista subjektiiviseen relativismiin.⁶³ Salomaa ei kuitenkaan välttämättä ajatellut näin, eikä *Historian ja nykyajan* perusteella ole mielestäni lainkaan selvää, oliko hänellä varsinaista vastausta siihen, mitä objektiivisuus historiassa käytännön tasolla tarkoittaa.

Salomaan hermeneutiikka on *Historiassa ja nykyajassa* pääasiassa vallitsevia käsityksiä kritisoivaa, eikä hänellä vaikuttaisi olevan esittää vastauksia tulkintaan liittyviin tietoteoreettisiin ongelmiin. Tulkinta ja ymmärtäminen erottavat hänen ajattelussaan historian ihmistieteenä, tai ”henkitieteenä”, pelkkiä fyysisen maailman olioiden vaikutussuhteita tutkivista luonnontieteistä, joten hermeneutiikan käsittely ainakin tältä osin on olennaista hänen historianfilosofialleen. Lisäksi tulkinnan väistämätön subjektiivisuus on Salomaalle osoitus historiantutkimuksen omasta historiallisuudesta, tai paremminkin ”nykyisyydestä”.

⁶² Salomaa 2000, 87.

⁶³ Kosso 2008, 44-46.

3. Historian tieteellisyys

3.1. Historia ja nykyisyys

Kysymykseen, miten historia voi olla tiede menneisyydestä, Salomaa vastaa hieman yllättäen, ettei se sitä olekaan; historia on tiede *nykyisyydestä*. Yksinkertaisimmillaan tämä johtuu siitä, että menneisyyden tapahtumat ovat havainnon saavuttamattomissa, eikä niitä siten voi tutkia. Historian tutkimuskohteet sijaitsevatkin nykyisyydessä historiallisten lähteiden muodossa, jotka ovat korkeintaan menneisyyden tapahtumien jättämiä jälkiä.⁶⁴ Historioitsija ei siis todellisuudessa etsi vastausta kysymykseen ”miten asiat oikeastaan ovat olleet?”, vaan ”mitä lähteet osoittavat?”.⁶⁵ Nykyisyyteen sijoittuvat tutkimuskohteen lisäksi myös historiatieteen lähtökohdat. Ajan kuluessa kiinnostuksen kohteemme menneisyydessä muuttuvat, ja siten myös se, mitä historiallisia ilmiöitä historioitsijat tutkivat. Salomaan mukaan tämän huomaa siitä, miten ”toiset aikakaudet vuorotellen joutuvat ikään kuin unhoon, toiset taas kokevat renessansseja”.⁶⁶ Muun muassa tämän perusteella Salomaan mukaan on oikeutettua sanoa, että ”jokaisella nykyajalla on oma menneisyytensä”.⁶⁷

Oivallus nykyisyydestä historiatieteen tutkimuskohteena oli Salomaan historianfilosofiselle ajattelulle tärkeä, koska hänen mukaansa sen perusteella historialla voi sanoa olevan todellinen, olemassa oleva tutkimuskohde. Kyse ei ollut hänen omasta keksinnöstään, vaan italialaisen filosofin Benedetto Crocen (1866–1952) esittämästä ajatuksesta, jota Salomaa piti aluksi paradoksaalisena, mutta jonka hän sittemmin omaksui ymmärrettyään sen hyödyllisyyden. Croce tiivistä näkemyksensä ristiriitaiselta kuulostavaan teesiin ”jokainen todellinen historia on nykyajan historiaa”, jolla hän hegeliläisenä filosofina viittasi historiatieteen omaan historiallisuuteen.⁶⁸ Ajatus historian nykyisyydestä oli Salomaan mukaan vahvasti läsnä jo Hegelin omassa ajattelussa, josta sen omaksui myös muun muassa Snellman, mutta Croce onnistui tuomaan sen jälleen yleiseen tietoisuuteen.⁶⁹

⁶⁴ Salomaa 2000, 41-42.

⁶⁵ Salomaa 2000, 13.

⁶⁶ Salomaa 2000, 45.

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ Männikkö 2010, 23-25; Helgeby 2008, 555.

⁶⁹ Salomaa 2000, 34-35.

Croce vei ”absoluuttiseksi historismiksi” kutsumassaan idealistisessa teoriassaan inhimillisen ajattelun historiallistamisen äärimmilleen väittämällä jopa filosofian lopulta palautuvan historiaan.⁷⁰ Tähän Salomaa suhtautuu *Historiassa ja nykyajassa* kuitenkin varauksellisesti.⁷¹ Vaikka Salomaan historianfilosofiassa on selkeitä idealistisia ja hegeliläisiä aineksia, kuten objektiivisen hengen teoria, hän korostaa, ettei historiaa tule yrittää määritellä ”ulkoapäin, *historiatieteelle vieraalta näkökannalta*”.⁷² Historianfilosofiassa on Salomaan mukaan tärkeää kiinnittää huomiota todelliseen, olemassa olevaan historiatieteeseen, jotta filosofian käsitys historiasta pysyisi ”todellisuuden lujalla maaperällä”.⁷³ Salomaata kiinnostaakin erityisesti se, miten ajatus historiasta ”nykyisyyden tieteenä” voi auttaa ymmärtämään paremmin sitä, mistä historioitsijoiden tekemässä käytännön tutkimustyössä on tietoteoreettisesta näkökulmasta tarkalleen ottaen kyse. Käyttäessään hegeliläistä idealismia tähän tarkoitukseen Salomaalla voi sanoa oleva paljon yhteistä englantilaisen filosofin ja historioitsijan R. G. Collingwoodin (1889–1943) kanssa.

Croce oli epäilemättä merkittävä ajattelijana Salomaalle, mutta Collingwoodia voi mielestäni pitää yhtä tärkeänä, ellei jopa tärkeämpänä. Collingwood omaksui Salomaan tavoin vaikutteita Crocen idealistisesta historianfilosofiasta, mutta hänen oma lähestymistapansa oli olennaisesti Crocea käytännönläheisempi⁷⁴, kuten Salomaankin. Collingwoodin vaikutuksesta Salomaan ajatteluun on vaikea saada tarkkaa kokonaiskuvaa, ainakaan pelkästään *Historian ja nykyajan* perusteella, sillä Salomaa mainitsee kirjassa hänen nimensä vain muutaman kerran ja ikään kuin ohimennen.⁷⁵ Salomaan näkemykset ovat kuitenkin ajoittain niin lähellä Collingwoodin vastaavaa ajattelua, että pidän niiden yhdenmukaisuuden perustumista pelkkään sattumaan epätodennäköisenä. Collingwoodin ajattelun tosiasiallinen suhde Salomaahan on kysymys, johon en tässä tutkielmassa ota kantaa, vaan totean pelkästään heidän näkemyksissään havaitsemiani olennaisia yhtäläisyyksiä.

⁷⁰ Helgeby 2008, 552-553.

⁷¹ Salomaa 2000, 282-283.

⁷² Salomaa 2000, 21.

⁷³ Salomaa 2000, 27.

⁷⁴ Helgeby 2008, 555-556.

⁷⁵ Salomaa, 118, 202. Oletettavasti tämän takia Männikön muuten Salomaan vaikutteita perusteellisesti kartoittava tutkimus ei käsittele Collingwoodia lainkaan. Männikkö 2010.

3.2. Historiallinen tieto ja Collingwood

Collingwood oli historianfilosofisen ajattelunsa lähtökohtien osalta Salomaan hengenheimolainen, sillä hänkin koki filosofian yleisesti ottaen laiminlyöneen historian ja historiallisen tiedon vakavan tarkastelun. Collingwood näki historiassa olevan kyse luonnontieteestä poikkeavasta, filosofisesti erityislaatuisesta tiedonalasta, sillä siinä ajattelu ja sen kohde lankeavat yhteen; historioitsija pyrkii tuottamaan tietoa menneisyydestä, joka kuitenkin on lopulta olemassa vain hänen ajattelussaan.⁷⁶ Collingwoodiin viittaamatta Salomaa tekee *Historiassa ja nykyajassa* saman havainnon: ”ilman historioitsijoita, jotka kertovat menneisyydestä tai paremminkin tekevät sen elottomat ja mykät jäännökset puhuviksi, meillä ei olisi historiallista tapahtumiskulkua ensinkään.”⁷⁷ Salomaa toteaa myös, ettei menneisyydellä (samoin kuin tulevaisuudellakaan) ole itsessään varsinaista olemassaoloa, vaan siitä puhuessamme viittaamme ainoastaan ajattelussa luomiimme konstruktioihin, jotka sijaitsevat kokonaisuudessaan nykyisyydessä.⁷⁸ Collingwood nimitti teoriaansa historian ajatuksellisuudesta, johon Salomaa vaikuttaisi olennaisilta osin yhtyvän, ”historian ideaalisuudeksi” (”The Ideality of History”).⁷⁹ Collingwood korosti, että vaikka historia onkin ajattelua, se ei ole mielivaltaista, todellisuudessa vallitsevista asiantiloista riippumatonta mielikuvitusta. Historioitsija ei tietenkään voi verrata näkemyksiään menneisyyden tapahtumista näihin tapahtumiin itseensä, mutta hänen päätelmiensä tulee perustua historialliseen todistusaineistoon, tai evidenssiin.⁸⁰

Siinä missä Collingwood puhuu evidenssistä, Salomaa puhuu ”historiallisista lähteistä”, mutta käytettyjen termien eroavaisuuksista huolimatta heidän ajattelunsa vaikuttaisi olleen historiallisen tiedon todistusaineistolähtöisyyden osalta lähes identtistä. Salomaan ”historialliset lähteet” viittaa tietysti vain ihmisen luomiin, jonkin merkityssisällön omaaviin objekteihin, kuten asiakirjoihin ja taideteoksiin, joten hänen näkemyksensä historioitsijan käytettävissä olevasta aineistosta vaikuttaisi olevan kapeampi kuin Collingwoodin. *Historiasta ja nykyajasta* ei kuitenkaan saa mielestäni sellaista kokonaiskäsitystä, että Salomaa uskoisi historian rajoittuvan vain ja ainoastaan ”historiallisten lähteiden” pohjalta tehtyihin päätelmiin. Salomaa korostaa, ettei sille, mitä nykyisyydessä

⁷⁶ Van der Dussen 2013, 45-47.

⁷⁷ Salomaa 2000, 28.

⁷⁸ Salomaa 2000, 55.

⁷⁹ Van der Dussen 2013, 46.

⁸⁰ Van der Dussen 2013, 55-56.

olemassa olevia kohteita historioitsija voi tutkia, ole käytännössä mitään muodollisia rajoituksia:

*Historiallista jäämistöä kerätään kirjastoihin, arkistoihin, museoihin, joissa se on helposti tutkijan käytettävissä. Mutta ihmiskunnan nykyajan elämä kokonaisuudessaan [...] on valtava historiallinen ”arkisto” tai ”museo”, jonka ”esineet” ovat peräisin eri aikakausilta. [...] Niin nykyajan elävä elämä ylimalkaan eri puolineen sisältää runsaasti historian kirjoittamattomia lähteitä, joiden keksiminen ja tulkitseminen on apuna historian probleemien ratkaisussa.*⁸¹

Salomaan mukaan historiallisten lähteiden tulkinta ei tuota vielä itsessään varsinaista historiallista tietoa, vaan se toimii korkeintaan historioitsijan kriittisen ajattelun lähtökohdaksi. Kriittinen ajattelu historiassa tarkoittaa ratkaisujen etsimistä ongelmiin, mikä Salomaan mukaan on ominaista tieteelliselle ajattelulle ylipäätään:

*Historiatieteessä niin kuin muissakin tieteissä tutkija, joka ei ole selvillä ongelmistaan, hapuilee sokeasti pimeydessä. Tapa, miten ongelma käsitetään, ratkaisee usein sitä seuraavan tutkimussuunnan, osoittaa, mitä tosiseikkoja on etsittävä, mitä jätettävä sivuun.*⁸²

Historiaa on pidetty Salomaan mukaan epätieteellisenä osittain siksi, että historioitsijoiden on katsottu pelkästään keräävän yhteen kirjallisista lähteistä löytämiään menneisyyttä koskevia lausuntoja, vaikka se tosiasiansa on tieteellistä ajattelua hyödyntävää kriittistä ongelmanratkaisua.⁸³ Collingwoodin ajattelu on jälleen Salomaan kanssa hyvin samoilla linjoilla; historiassa on hänen mukaansa kyse vastauksien esittämisestä menneisyyttä koskeviin kysymyksiin. Pelkkään lausuntojen keräämiseen ja yhteen liittämiseen perustuvaa historiankirjoituksen tyyliä Collingwood kutsui halveksuvasti ”saksi ja liima -historiaksi”.⁸⁴ Hän korosti, ettei historiallisessa esityksessä ole kyse lähteiden lainaamisesta ja niiden kommentoinnista, vaan enemmänkin tieteellisestä ajattelusta, jossa historioitsija konstruoi kuvauksen tutkimastaan menneisyyden ilmiöstä todistusaineistoon perustuen.⁸⁵ Collingwoodin näkemykset historiallisen tiedon tuottamistavasta pohjautuivat pitkälti hänen kokemukseensa

⁸¹ Salomaa 2000, 42-43.

⁸² Salomaa 2000, 120.

⁸³ Salomaa 2000, 118, 144.

⁸⁴ Van der Dussen 2013, 59-60.

⁸⁵ Day 2008, 16-18.

arkeologina. Arkeologisia kaivauksia ei tullut Collingwoodin mukaan suorittaa, ellei ollut selvää, mihin kysymykseen kaivauksen tulokset voisivat tuottaa vastauksen. Collingwood yleisti tämän ajattelumallin laajemmin historiaan, mutta myös tietoon yleisesti.⁸⁶

Historiallisen tiedon näennäinen epäilyttävyys oli Collingwoodin mukaan seurausta siitä, että empiristisen perinteen mukainen näkemys tiedosta tosiseikkojen toteamisena on väärä. Hän esitti, ettei mitään tietoväitettä voi varsinaisesti ymmärtää sellaisenaan, vaan on oltava myös tiedossa, mihin kysymykseen se toimii vastauksena. Historiallisen tiedon filosofinen tutkimus pystyy siis Collingwoodin mukaan kyseenalaistamaan vallitsevia käsityksiä siitä, mistä tiedossa on yleisesti ottaen kysymys.⁸⁷ Salomaa esittää käytännössä saman argumentin, mutta jälleen omalla tavallaan muotoiltuna. Koska historioitsijan esittämiä menneisyyttä koskevia väitteitä ei voi todentaa vertaamalla niitä itse menneisyyteen, niiden oikeutus sijaitsee Salomaan mukaan yksinomaan niiden puolesta esitetyissä perusteluissa. Historiallisten tietoväitteiden, tai ”arvostelmien”, perustelut sijaitsevat historiallisissa lähteissä, mutta lisäksi myös missä hyvänsä historioitsijan ongelmansa ratkaisuun nähden hyödylliseksi näkemässä todistusaineistossa. Arvostelma on Salomaan mukaan aina joko tosi tai epätosi, mutta mikään perustelu ei riitä totuusarvon lopulliseen toteamiseen:

Niin muodoin arvostelmassa itsessään ei ole mitään, joka ratkaisee, onko se tosi vai epätosi, vaan se viittaa johonkin ulkopuolellaan olevaan asian tilaan, suhteeseen. Onko arvostelma ilmaissut oikein tällaisen ulkokohtaisen suhteen, sen voimme koettaa saada selville ainoastaan perustelun eli muiden arvostelmien avulla.⁸⁸

Perustelujen esittäminen ei siis pääty jonkin tietyn tietoteoreettisen kriteerin saavuttamiseen, vaan pelkästään siihen pisteeseen, mikä minkäkin käsillä olevan ongelman ratkaisun kannalta koetaan tyydyttäväksi: ”[M]onia [...] historiallisia tapahtumia koskevat arvostelmat ovat niin *vankasti perusteltuja*, että niiden voidaan sanoa olevan järjellisen epäilyksen ulkopuolella. Pidemmälle ei voida eikä tarvitsekaan päästä.”⁸⁹ Kaikkia historiallisia ongelmia ei kuitenkaan välttämättä pystytä ratkaisemaan

⁸⁶ Van der Dussen 2013, 54.

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ Salomaa 2000, 164.

⁸⁹ Salomaa 2000, 165.

tydyttävällä tavalla, joten ratkaisu niihin jää avoimeksi. Tyypillisimmin tämä johtuu Salomaan mukaan puutteellisista lähteistä.⁹⁰ Historiallinen tutkimus ilman lähteitä ei ole hänen mukaansa lainkaan mahdollista:

*Jos joskus on tapahtunut sellaista, josta ei ole säilynyt lähteen katkelmaakaan, se ei kuulu historioitsijan kaikkeuteen. Jos hän saa jonkin mielteen tapahtumasta, josta ei ole säilynyt minkäänlaista lähdeä, se johtuu ylikuonnollisesta ilmoituksesta, runollisesta mielikuvituksesta tai enemmän tai vähemmän perustelemattomista laskelmista. Se ei kuulu historialliseen ajatteluun.*⁹¹

Historialliset lähteet ovat Salomaan ajattelussa selkeästi erittäin tärkeässä asemassa historiallisen tiedon perustana, mutta niiden tarkasta roolista hänen historianfilosofiassaan on vaikea saada selkeää kuvaa. Edellä esitetyn lainauksen perusteella hänen voisi päätellä kannattavan jyrkkää ”lähdepositivismia”, jossa kaikkien historiallisten tietoväitteiden vaadittaisiin koskevan joko historiallisten lähteiden merkityssisältöä, tai niistä logiikan avulla pääteltyjä menneisyyden asiantiloja, etenemättä kuitenkaan liian kauas saatavilla olevien lähteiden kuvaamista tapahtumista. Tämän lähestymistavan noudattaminen käytännössä johtaisi kuitenkin Collingwoodin kritisoimaan ”saksi ja liima -historiaan”, jota Salomaa väittää myös pitävänsä vääränä käsityksenä historioitsijan työstä.⁹² Lisäksi Salomaan historiallisten väitteiden perusteluja koskeva ajattelu vaikuttaisi viittaavan siihen suuntaan, etteivät historialliset lähteet toimi minkäänlaisena historiallisen tiedon järkkymättömänä peruskalliona, vaan korkeintaan vahvana perustelun muotona.

Salomaan ei voi siis mielestäni sanoa kannattaneen jyrkkää lähdepositivismia, vaikka hän kokikin tärkeäksi korostaa historiallisten lähteiden merkitystä historioitsijan tieteellisen tutkimustyön ankkurina nykyisyydessä olemassa olevaan, havaittavaan maailmaan. Tällä tapaa hän vaikuttaisi yhtyvän Collingwoodiin ja muihin ”konstruktivisteihin”, joiden mukaan historia eroaa fiktiosta erityisesti siten, että sen esitykset menneisyyden tapahtumista rakentuvat historiallisten lähteiden ja muun todistusaineiston tieteellisen tutkimuksen pohjalta.⁹³ Historialliset lähteet ovat Salomaalle muuhun todistusaineistoon verrattuna myös erityisen tärkeitä, sillä niiden kautta päästään lähimmäs menneisyyden

⁹⁰ Salomaa 2000, 165-166.

⁹¹ Salomaa 2000, 15.

⁹² Salomaa 2000, 18. Tämä on myös niitä harvoja *Historiassa ja nykyajassa* esiintyviä yhteyksiä, joissa Salomaa mainitsee Collingwoodin.

⁹³ Day 2008, 204-207.

ihmisten ajattelua ja intentioita, jotka ovat historialle ”henkítieteenä” keskeisiä. Kuten todettua, historia tarkoittaa Salomaalle vain niitä osia menneisyydestä, jotka kuuluvat niin sanotun objektiivisen hengen kehitykseen, minkä takia historiallinen tieto on olennaisesti henkistä, eli menneisyyden ihmisten ajattelun merkityssisällön ymmärtämistä.

Salomaan tavoin myös Collingwood ajatteli, että historiassa on kyse ennen kaikkea pyrkimyksestä ymmärtää menneisyyden ihmisen ajattelua. Tämä johtuu siitä, että historian tapahtumat ovat ihmisen toimintaa, jonka selittäminen tarkoittaa hänen mukaansa sen taustalla olevien ajatusten ja intentioiden ymmärtämistä.⁹⁴ Historioitsijan tulee siis Collingwoodin näkemyksen mukaan osata tulkita lähteitään oikein saadakseen selville tutkimiensa menneisyyden henkilöiden ajatukset. Collingwoodilla ei kuitenkaan ollut, kuten Salomaallakaan, esittää tyhjentävää vastausta siihen, miten esitetyn tulkinnan ”oikeus” voidaan todeta, erityisesti muihin kilpaileviin tulkintoihin verrattuna.⁹⁵ Historiantutkimukseen sisältyy aina jonkin verran historioitsijan subjektiivisuudesta johtuvaa epämääräisyyttä, minkä takia Collingwood totesikin, ettei historiallisen tiedon muodostamiseen ole olemassa mitään poikkeuksettomia yleispäteviä sääntöjä.⁹⁶

3.3. Tieteellinen ajattelu

Salomaa on *Historiassa ja nykyajassa* Collingwoodin kanssa käytännössä samaa mieltä historiantutkimuksen metodologian määrittelemättömyydestä, mutta hän ei pidä tätä ongelmana historian tieteellisyydelle, koska sama pätee hänen mukaansa kaikkiin muihinkin tieteisiin:

Jokainen tiede, vieläpä jokainen tieteellinen ongelma, kysyy oman erikoisen menetelmänsä. Mutta vaikka niin on, kaikkien todellisuutta kuvaavien tieteiden pohjalla on sama tieteellinen ajattelu. Sitä historioitsijakin seuraa silloin, kun hän esiintyy tutkijana, historiallisten ongelmien keksijänä ja niiden selvittäjänä.⁹⁷

”Tieteellinen ajattelu”, joka Salomaan mukaan tarkoittaa muun muassa hypoteesien laatimista ja analogioiden keksimistä, ei seuraa mitään ennalta määrättyjä sääntöjä, vaan kaikki riippuu tieteenharjoittajan omasta kekseliäisyydestä tutkijana.⁹⁸ Kyseessä on kieltämättä hyvin provokatiivinen, oletettavasti yli-itsevarmoja positivistejä vastaan

⁹⁴ Saari 2015, 291.

⁹⁵ Saari 2015, 303-304.

⁹⁶ van der Dussen 2013, 61-62

⁹⁷ Salomaa 2000, 120.

⁹⁸ Salomaa 2000, 170, 284.

suunnattu tieteenfilosofinen kannanotto, jota Salomaa ei kuitenkaan *Historiassa ja nykyajassa* juuri perustele. Hänen irrationalistiseksi ja jopa anarkistiseksi luonnehdittava näkemyksensä tieteestä ja tieteellisyydestä ennakoii mielenkiintoisella tavalla Thomas Kuhnin (1922–1996) ja Paul Feyerabendin (1924–1994) sittemmin esittämiä tunnettuja argumentteja tieteiden keskinäisestä yhteismitattomuudesta ja yleispätevän tieteellisen metodologian mahdottomuudesta.⁹⁹

Salomaata voi tuskin verrata tieteenfilosofisena ajattelijana Kuhniin tai Feyerabendiin, mutta se, että hän on valmis kyseenalaistamaan positivistisen tieteenfilosofian perusolettamuksia, kertoo mielestäni paljon hänen sitoutumisestaan historian tieteellisyyden puolustamiseen. Jos historia ei toisin sanoen ole tieteenfilosofian mukaan tieteellistä, täytyy vallitsevan tieteenfilosofian olla jollain tavalla virheellistä. Tämä virhe on Salomaan mukaan sen kieltäminen, että historia (käsittäen myös kaikki ihmistieteet) ja luonnontiede ovat tieteinä toisiinsa nähden laadullisesti erilaisia, tai tämän erilaisuuden näkeminen jollain tavalla haitallisena:

*Onko historian ja luonnontieteen [...] vastakohta lopullinen ja sovittamaton? Onko se sellainen, että on välttämättömästi tuhottava toinen tieteen muoto toisen hyväksi? Tuskin. Pikemminkin se on rakentava, hedelmällinen vastakohta. Kumpikin puoli kaipaa toisen täydennystä. Ne yhdessä vasta osoittavat, mitä reaalityhteellinen ajattelu on.*¹⁰⁰

Ihmistieteet ja historia käsittelevät Salomaan mukaan alati muuttuvia ”hengen alueen” ilmiöitä, kun taas luonnontieteet pyrkivät tuottamaan yleistävää, ajatonta tietoa fyysisen maailman ilmiöiden ja olioiden keskinäisistä suhteista. Tämän takia historia ei voi muuttua luonnontieteeksi, niin kuin positivistit haluavat, eikä luonnontiede historiaksi, kuten Crocen ”absoluuttinen historismi” haluaisi.¹⁰¹ Historiaa ja luonnontiedettä kuitenkin yhdistää niiden molempien taustalla oleva ”tieteellinen ajattelu”, jonka lopullinen luonne on filosofinen arvoitus.¹⁰² Käytännön tasolla ja oman aikansa aatteellisessa kontekstissa Salomaan voi sanoa olleen tieteenfilosofina jyrkkä metodologinen dualisti, mutta hänen näkemyksensä mystisestä, kaikkia tieteitä

⁹⁹ Chalmers 2008, 104-129, 149-159.

¹⁰⁰ Salomaa 2000, 286-287.

¹⁰¹ Salomaa 2000, 282-285.

¹⁰² Salomaa 2000, 287-288.

yhdistävästä ”tieteellisestä ajattelusta” tuo hänen ajatteluunsa tässä yhteydessä mielenkiintoisella tavalla myös monistisen sävyn.

3.4. Historia kirjallisuutena

Historianfilosofiassa on perinteisesti tehty ero *historiantutkimuksen* ja *historiankirjoituksen* välillä. Historiantutkimus tarkoittaa historioitsijan tekemää käytännön tutkimustyötä, johon sisältyy muun muassa lähteiden ja muun todistusaineiston kriittistä analyysia ja tarkastelua, kun taas historiankirjoitus tarkoittaa historiantutkimuksen perusteella muodostettuja menneisyyden kuvauksia, tyypillisimmin narratiivien muodossa.¹⁰³ Myös Salomaa pitää tämän eron tunnistamista historianfilosofian kannalta tärkeänä, sillä sen ylenkatsominen voi johtaa hänen mukaansa perustavanlaatuisiin väärinkäsityksiin historiallisesta tiedosta.

Näkemykset historiasta epätieteellisenä, kirjallisuuteen verrattavissa olevana aktiviteettina johtuvat Salomaan mukaan osittain siitä, että sitä on filosofiassa tarkasteltu pelkkänä historiankirjoituksena, ottamatta huomioon sen taustalla vaikuttavaa, tieteellistä lähestymistapaa noudattavaa tutkimustyötä.¹⁰⁴ Historiallinen tieto ja sen tuottamistapa ilmenevät todellisessa muodossaan hänen mukaansa vain historiantutkimuksessa, joten niistä ei voi saada tarkkaa kuvaa pelkän historiankirjoituksen perusteella:

*Kun historiankirjoitus, vaikka se parhaimmillaan ollessaan rakentuu tieteelliselle tutkimukselle, sisältää joukon tieteelle vieraita piirteitä, ei ole, kuten tavallisesti on tehty, historiallisen ajattelun teoriaa [...] perustettava historiankirjoitukselle. [...] Mutta kun historiankirjoitus vaihtelee, pätevää historiantutkimusta on loogiselta rakenteeltaan vain yhdenlaista.*¹⁰⁵

Historiankirjoituksessa esiintyvät ”tieteelle vieraat piirteet” tarkoittavat Salomaalle historioitsijan poliittisia, uskonnollisia ja moraalisia käsityksiä, sekä kirjalliseen esitysmuotoon vaikuttavia taiteellisia elementtejä.¹⁰⁶ ”Mitä taiteellisempaa [historiankirjoitus] on, sitä enemmän se mukautuu aikakauden makuun ja seuraa kirjoittajan subjektiivisia käsityksiä”, hän toteaa.¹⁰⁷ Hän ei kuitenkaan ehdota, että näitä piirteitä tulisi tieteellisyyden nimissä yrittää karsia historiankirjoituksesta pois. Sen sijaan hän esittää,

¹⁰³ Ankersmit 2008, 236-237.

¹⁰⁴ Salomaa 2000, 118.

¹⁰⁵ Salomaa 2000, 117.

¹⁰⁶ Salomaa 2000, 115-116.

¹⁰⁷ Ibid.

että ne ”elävöittävät” historiallista esitystä, ja jopa ”täydentävät” sen tieteellistä puolta.¹⁰⁸ Salomaan mukaan historiankirjoituksen olisi hyvä perustua edes jossain määrin tieteellisiin tutkimustuloksiin¹⁰⁹, mutta tämän toteamuksen lisäksi hänellä ei juuri ole huomautettavaa historiankirjoituksen roolista historiallisen tiedon yleiskuvassa. Taiteellisista ja subjektiivisista piirteistään huolimatta sillä ei vaikuttaisi hänen ajattelussaan olevan mitään vartenotettavaa vaikutusta historian tieteellisyyteen yleisesti.

1900-luvun jälkipuoliskon historianfilosofisen keskustelun näkökulmasta Salomaan ylenkatsova suhtautuminen historiankirjoitukseen vaikuttaa tietyllä tapaa lyhytnäköiseltä. Historian esittämismuodot nousivat viimeistään 1970-luvulla historianfilosofian keskiöön, ja erityisesti narratiivimuotoiseen esitystapaan liittyviä kysymyksiä on pidetty historian filosofisen luonteen kannalta erittäin olennaisina. Niin sanotussa *narrativistisessa* historianfilosofiassa on argumentoitu, että vaikka historialliset narratiivit (tyypillisimmin historiankirjat) voivat sisältää tosiseikkoja menneisyydestä, ne itse kokonaisuuksina eivät ole tosia tai epätosia. Menneisyys ei itse kerro historioitsijalle miten siitä tulisi kirjoittaa, tai mitä tosiseikkoja historialliseen narratiiviin tulisi sisällyttää, joten historiassa on kyse enemmänkin historioitsijan esteettisiin ja moraalisiin mieltymyksiin perustuvasta kirjallisuuden muodosta kuin ankarasta tieteestä.¹¹⁰

Salomaa ei todennäköisesti olisi yhtynyt narrativistien näkemykseen historiasta kirjallisuutena, vaikka hän ei kieltänytkään historiankirjoitukseen sisältyvien tieteen ulkopuolisten piirteiden olemassaoloa. Mielestäni hänen ideansa historiallisesta tiedosta objektiivisen hengen ”itsetajuntana” toimii ainakin jossain määrin selityksenä sille, miksi historioitsijan subjektiivisuus näyttelee, tai vaikuttaa näyttelevän niin suurta osaa historiassa. Narrativismia on myös kritisoitu vanhentuneeksi todettujen positivististen tietoa ja totuutta koskevien näkökulmien käyttämisestä historiaa koskevien tietoteoreettisten johtopäätösten tekemisessä.¹¹¹ Positivististen näkemysten soveltamisesta historiaan Salomaalla voi sanoa todennäköisesti olleen myös jotain huomautettavaa.

¹⁰⁸ Ibid.

¹⁰⁹ Salomaa 2000, 114-115.

¹¹⁰ Kuukkanen 2016, 52-61.

¹¹¹ Pulkkinen 2016, 32-36.

Loppulause

J. E. Salomaan historianfilosofia on *Historiassa ja nykyajassa* ennen kaikkea historian ihmistieteellistä erityisluonnetta perustelevaa, sekä sen yleistä tieteellisyyttä puolustavaa. Aatteelliseksi vastapuolekseen Salomaa kokee positivistisen tieteenfilosofian, johon sisältyvä luonnontieteiden ylivertaisuutta korostava metodologinen monismi on hänen mukaansa pahasti erehtynyt. Ihminen on biologinen organismi, mutta olennaisesti myös jotain paljon enemmän: hän on ”historiallinen olento”. Ihmisen historiallisuus tarkoittaa hänen osallisuuttaan ”objektiivisesta hengestä”, joka ei ole mikään metafyyminen olio, vaan hegeliläiseen idealismiin perustuva, ihmistieteiden erityisluonnetta valaiseva abstrakti käsite. Koska objektiivinen henki kattaa ihmiskunnan historian yhdenkertaisen kokonaistapahtumisen, tieto ihmisestä tarkoittaa olennaisesti tietoa ihmisen historiasta ja sen tapahtumisesta. Luonnontieteille tyypilliset ”ajattomat yleistyksset” eivät siis kerro koko tarinaa ihmisestä, tai edes sen olennaisinta puolta.

Salomaan mukaan ei tule kuitenkaan olettaa, että yleistyksset ja abstrakti ajattelu eivät kuuluisi historiaan lainkaan. Historiallinen tieto voi olla yleistävää, kunhan se löytää perustansa historiallisista lähteistä, tai muusta nykyiseen maailmaan kuuluvasta, havaittavissa olevasta todistusaineistosta. Lähteet ovat kuitenkin erityisasemassa, sillä niiden ”henkinen” merkityssisältö, tai ”mieli”, toimii historioitsijalle yhteytenä menneisyyden ihmisen ajatteluun, jonka kautta historian tapahtumien selittäminen on mahdollista. Salomaan näkemykset lähteiden merkityksestä ja käyttötavasta historiassa muistuttaa kiinnostavalla tavalla R. G. Collingwoodin vastaavaa ajattelua, mikä mielestäni viittaa Salomaan saaneen häneltä tässä suhteessa olennaisia vaikutteita. En kuitenkaan *Historian ja nykyajan* perusteella koe, että Salomaa olisi Collingwoodin esittämien argumenttien omaksumisen lisäksi merkittäväällä tavalla edistänyt niitä, joten häntä tuskin voi pitää parempana ”collingwoodilaisena” historianfilosofina kuin Collingwoodia itseään.

Salomaan näkemys historian tarkoituksesta ja luonteesta tiedonalana perustuu vahvasti saksalaiseen historismiin ja hegeliläisyyteen, sisältäen myös näiden näkökulmien viimeisimpiä kehitysmuotoja Wilhelm Diltheylta omaksutun objektiivisen hengen käsitteen, sekä Benedetto Crocen historian nykyisyytlähtöisyyden idean muodossa. Uuskantilaiseen ajatteluun yhdistettynä Salomaa laatii näistä vaikutteista omanlaisensa synteesin, joka on moniulotteinen ja syvälinen, mutta sisältää myös omat ongelmansa.

Historian tieteellisyyden nimiin vannova Salomaa päätyy kyseenalaistamaan vallitsevan positivistisen tieteenfilosofian, jolle hänellä ei kuitenkaan vaikuttaisi olevan esittää varteenotettavaa vastinetta. Lähteiden tulkinnan ja historian esitysmuotojen subjektiivisuus ja epätieteelliset puolet eivät myöskään hänen mielestään tee historiasta kokonaisuutena epätieteellistä, mihin hänen esittämänsä perustelut eivät kuitenkaan tunnu täysin tyhjentäviltä. Kokonaisuutena *Historia ja nykyaika* esittää mielestäni omalaatuisen ja kiehtovan näkökulman historianfilosofisiin ongelmiin, joihin kirjassa esitetyt vastaukset olisivat kuitenkin vaatineet kehittelyä ainakin yhden jatko-osateoksen verran. Historianfilosofisen ajattelunsa viimeistelyyn nähden Salomaa kuoli kuitenkin liian aikaisin – samoin kuin Collingwood.

Salomaan historianfilosofian viimeistelemättömyys jättää tietyllä tavalla epäselväksi sen, onko *Historia ja nykyajan* taustalla koherentti filosofinen järjestelmä, vai onko kirja pelkästään kokoelma vaihtelevassa määrin johdonmukaisia ja keskenään yhteensopivia ajatuksia. Oma arvioni kallistuu jälkimmäisen johtopäätöksen suuntaan, mutta asian lopullinen selvittäminen vaatii lisätutkimusta ja muiden tutkijoiden näkökulmia omani lisäksi. Aatehistorialliselta kannalta olisi myös mielenkiintoista saada selvyys Collingwoodin ajattelun tosiasiallisesta vaikutussuhteesta Salomaahan pelkkien yhdenmukaisuuksien toteamisen lisäksi. Ehkäpä Salomaa tutustui ensi kertaa Collingwoodin historianfilosofiaan matkoillaan Englannissa, tai kenties jopa mieheen itseensä. Toivon tässä tutkielmassa kyenneeni osoittamaan ainakin sen, että Salomaan tutkimukseen on olemassa monia potentiaalisia näkökulmia, joko hänen historianfilosofiansa osalta tai muutoin.

Lähteet ja tutkimuskirjallisuus

I Lähteet

Salomaa, J. E. 2000: *Historia ja nykyaika: Historianfilosofian ääriä*. Kampus Kustannus.

II Tutkimuskirjallisuus

Ankersmit, F. R. 2008: "Narrative and Interpretation". *A Companion to the Philosophy of History and Historiography*, s. 235-244. Wiley-Blackwell.

Chalmers, A. F. 2008: *What is this thing called science?* 3. painos. Open University Press.

Day, Mark 2008: *The Philosophy of History. An Introduction*. Continuum.

Heikkinen, Antero 2013: *Historiallisen ajattelun historia*. Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Helgeby, Stein 2008: "Collingwood and Croce". *A Companion to the Philosophy of History and Historiography*, s. 551-561. Wiley-Blackwell.

Iggers, Georg G. 1968: *The German Conception of History. The National Tradition of Historical Thought from Herder to the Present*. Wesleyan University Press.

Kosso, Peter 2008: "Philosophy of Historiography". *A Companion to the Philosophy of History and Historiography*, s. 32-49. Wiley-Blackwell.

Kuukkanen, Jouni-Matti 2016: "Narrativistinen ja jälkinarrativistinen historiografian filosofia". *Historian teoria*, s. 50-84. Vastapaino.

Luukanen, Niilo 1983: "Kulttuurihistoria – muuttuvia tulkintoja". *Historiankirjoituksen historia*, s. 399-412. Gaudeamus.

Lyytinen, Eino 1983: "Englannin 1900-luvun historiankirjoitus". *Historiankirjoituksen historia*, s. 153-176. Gaudeamus.

Männikkö, Ilkka 2010: *Historia nykyisyyden tieteenä*. Filosofian pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto. <https://trepo.tuni.fi/handle/10024/81931>.

Pataut, Fabrice 2008: "Anti-realism about the Past". *A Companion to the Philosophy of History and Historiography*, s. 226-234. Wiley-Blackwell.

- Pulkkinen, Jarmo 2016: ”Analyyttinen traditio ja historianfilosofia”. *Historian teoria*, s. 17-49. Vastapaino.
- Raatikainen, Panu 2004: *Ihmistieteet ja filosofia*. Gaudeamus.
- Rantala, Heli 2015: ”Suomalaista historianfilosofiaa 1800-luvulla: Snellman ja Topelius”. *Historianfilosofia*, s. 228-231. Vastapaino.
- Saari, Heikki 2015: ”R. G. Collingwoodin historianfilosofiasta”. *Historianfilosofia*, s. 279-306. Vastapaino.
- Salmela, Mikko 1998: *Suomalaisen kulttuurifilosofian vuosisata*. Otava.
- Stanford, Michael 1998: *An Introduction to the Philosophy of History*. Blackwell.
- Tucker, Aviezer 2008: ”Introduction”. *A Companion to the Philosophy of History and Historiography*, s. 25-30. Wiley-Blackwell.
- Van der Dussen, Jan 2013: ”The Case for Historical Imagination: Defending the Human Factor and Narrative”. *The SAGE Handbook of Historical Theory*, s. 41-66. SAGE Publications Ltd.
- Väyrynen, Kari 2015a: ”Historialliset selitykset suomalaisessa 1900-luvun historianfilosofiassa: Grotenfelt, Salomaa ja von Wright”. *Historianfilosofia*, s. 307-330. Vastapaino.
- Väyrynen, Kari 2015b: ”Kysymys historiallisen tiedon varmuudesta Descartesilla ja Vicolla”. *Historianfilosofia*, s. 81-102. Vastapaino.
- Väyrynen, Kari 2015c: ”Valistuksen historiakäsityksen paradoksit – Immanuel Kant”. *Historianfilosofia*, s. 139-152. Vastapaino.